

В.БРИЖКО, заслужений винахідник республіки

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ГУМАНІТАРНОЇ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

*Пам'яті академіка **Віктора Михайловича ГЛУШКОВА**,
першого директора Інституту кібернетики АН України,
присвячується*

Ще у 1980 році, коли не існувало глобальних телекомунікаційних мереж, академік Академії наук України В.М.Глушков чітко визначив можливості автоматизованих (кібернетичних) систем для управління народним господарством. Виходячи з необхідності рішення проблем економічного спаду, він пропонував створити загальнодержавну автоматизовану систему легалізації грошових потоків (по суті, антикорупційні заходи) та зменшити навантаження, зокрема, на паперову промисловість і природне середовище, тобто перейти на безпаперову технологію за допомогою автоматизованих засобів (антибюрократичні міри). Однак, на жаль, на той час новації всесвітньо відомого вченого не було прийнято.

Сучасна інформаційна епоха характеризується активним проникненням інформаційно-комп'ютерних технологій та телекомунікаційних мереж (е-середовище) у всі сфери життєдіяльності людини, суспільства та державного управління.

Зазначені процеси знайшли своє опосередковане відображення у терміні “інформатизація”. Згідно Закону України “Про Національну програму інформатизації” від 04.02.1998 р. “*інформатизація – сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, які спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки*” [2].

Виходячи із вказаного визначення та змісту Закону можна зробити висновок, що, по суті, “інформатизація” – це суцільно технологічна сфера діяльності, яка спрямована на створення, розвиток і використання інформаційної інфраструктури. Таке бачення змісту та розуміння предмету інформатизації трансформується на всі завдання (проекти) не тільки Національної програми інформатизації, але і на інші проекти, що пов'язані з формуванням в державі е-середовища, зокрема, проекти програми “Електронна Україна”.

Проте, норми прямої дії статті 3 Конституції України проголошують – “*Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави*” [1, – С. 3].

Тим самим визначені пріоритетність, соціальна вага, політична та економічна значимість нетехнологічного змісту політики в інформаційній сфері, реалізація якої в умовах формування е-середовища та просування до Інформаційного суспільства повинна здійснюватися на базі норм права щодо єдиної державної інформаційної політики.

Державна інформаційна політика – це організаційна система, яка засобами державної (політичної) влади створює і забезпечує функціонування правової системи упорядкування суспільних інформаційних відносин, захист прав людини і основних свобод і забезпечення збалансованості інтересів людини, суспільства і держави у всіх сферах інформаційної діяльності. Іншими словами, під державною інформаційною політикою розуміється регулююча діяльність державних органів, спрямована на розвиток інформаційної сфери суспільства, яка охоплює не лише інформаційні системи, телекомунікації і засоби масової інформації, але і всю сукупність виробництва і відносин, пов'язаних із отриманням, відображенням, збереженням, обробкою та поширенням інформаційних ресурсів у всіх її видах: політична, економічна, фі-

нансова, банківська, правова, наукова, науково-технічна, науково-освітня, ділова, виробнича, реалізації продукції, розважальна тощо. Таке розширене трактування інформаційної політики на сьогодні цілком обґрунтоване, оскільки новітні інформаційні технології інтенсивно розвивають бар'єри між різними секторами е-середовища та створюють нове середовище діяльності й суспільних відносин щодо людини, суспільства та держави.

Економічно розвинені країни вже усвідомили нагальну необхідність цілеспрямованого упорядкування відносин в інформаційній сфері і приймають необхідні законодавчі акти, перебудовують діяльність органів влади, відповідальних за формування і реалізацію державної інформаційної політики. І це зрозуміло, бо життя будь-якого суспільства – це удосконалення у структурах та в системах управління.

В Україні державна інформаційна політика визначається Конституцією України (1996 р.), Законами України – “Про наукову і науково-технічну діяльність (1991 р.), “Про інформацію” (1992 р.), “Про науково-технічну інформацію” (1993 р.), “Про захист інформації в автоматизованих системах” (1994 р.), “Про друковані засоби масової інформації” (1992 р.), “Про авторське право та суміжні права” (1993 р.), “Про національний архівний фонд і архівні установи” (1993 р.), “Про телебачення і радіомовлення” (1995 р.), “Про Концепцію Національної програми інформатизації” (1998 р.) та “Про Національну програму інформатизації” (1998 р.), а також іншими чинними нормативними і підзаконними актами, указами, наказами та інструкціями загального і спеціального змісту, в яких визначені співвідношення верховенства міжнародних норм і національні пріоритети.

Законом України “Про Концепцію Національної програми інформатизації” від 04.02.1998 р. законодавець як би окреслив державну політику у сфері інформатизації, здійснивши достатньо глибокий аналіз процесу інформатизації в Україні на той час. Державна політика інформатизації розглядається *“як складова частина соціально-економічної політики держави в цілому і спрямовується на раціональне використання промислового та науково-технічного потенціалу, матеріально-технічних і фінансових ресурсів для створення сучасної інформаційної інфраструктури в інтересах вирішення комплексу поточних та перспективних завдань розвитку України як незалежної демократичної держави з ринковою економікою”* [3].

До загальних принципів державного регулювання даної сфери Закон відносить принципи *“централізації і децентралізації, саморозвитку, самофінансування та самоокупності, державної підтримки через систему пільг, кредитів, прямого бюджетного фінансування”*.

Закон України “Про Національну програму інформатизації” від 04.02.1998 р. став керівництвом до початкових дій, позначивши механізми її реалізації.

Навряд чи можна стверджувати, що з розробкою і ухваленням згаданих законів держава повністю визначилася в своїй політиці інформатизації. Цього не може бути, зважаючи на динамічність і активність вдосконалення інформаційно-комп'ютерних технологій і телекомунікаційних мереж.

Проте, як зазначалося у березні 2002 року у виступах на засіданні Міжвідомчої комісії з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України (утвореної відповідно до Указу Президента України від 6 грудня 2001 року № 1193) – *“стан інформаційної безпеки держави свідчить про недоліки в роботі доволі гоміздкої системи органів, на які покладено завдання щодо формування і впровадження національної інформаційної політики. Чисельні доручення Президента України і рішення Уряду з питань вдосконалення ситуації в інформаційній сфері держави хронічно не виконуються”*. Водночас, Держкомзв'язку та інформатизації України констатував: *“Створювані в рамках Національної програми інформатизації інформаційно-аналітичні системи окремих органів виконавчої влади реалізуються за відсутності системності, єдиної концепції та моделі інформаційних потоків. Фінансування більшості таких систем в органах державної влади відбувається поза межами Національної програми інформатизації і без загального узгодження. Це створює передумови для непродуктивного використання державних коштів, а також*

може призвести до ускладнення інтеграції цих складових в єдину інформаційно-аналітичну систему органів виконавчої влади". За результатами розгляду цього питання зазначалось про нагальність вдосконалення координації діяльності владних структур різного рівня з питань виконання Програми.

Сьогодні розвиток е-середовища визначається цілим комплексом нових взаємозв'язаних проблем, серед яких:

- * швидка зміна інформаційно-комп'ютерних технологій;
- * зміни в законодавстві, регулюючого окремі галузі інформаційної індустрії;
- * переміщення капіталів в цю сферу, як найбільш прибуткову;
- * висока конкуренція серед провідних виробників, їх об'єднання і дезінтеграція;
- * формування транснаціональних інформаційних потоків.

Обов'язковою частиною підготовчих заходів щодо приєднання до Європейського Союзу є створення в країнах-кандидатах умов побудови Інформаційного суспільства. У зв'язку з цим в рамках Національної програми інтеграції України в ЄС [4] передбачається рішення ряду загальнодержавних проблем, зокрема:

- * створення умов для забезпечення інформаційної відкритості суспільства;
- * створення умов для розширення культурного міждержавного обміну з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій і телекомунікаційних мереж;
- * створення умов для входження до глобальних інформаційних систем і сприяння доступу фізичних і юридичних осіб до світових інформаційних ресурсів;
- * гармонізація існуючих і розробка нових законодавчих актів по інформатизації в Україні згідно вимогам ЄС і імплементація положень європейських нормативних актів, які регулюють відносини у сфері інформатизації;
- * розвиток відносин з ЄС з питань політики розвитку конкуренції і антимонопольного законодавства на ринку інформатизації.

У даний час технологічну складову е-середовища розуміють та називають інформатизацією. Завдання інформатизації не достатньо розглядаються в соціальному контексті інформаційної політики держави. Не повною мірою охоплюються такі галузі, як система реалізації інформаційних прав громадян згідно положень Конституції України, право на інтелектуальну свободу, захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних тощо, що знижує її соціально-економічний потенціал і не сприяє державній потребі у створенні інформаційного середовища громадянського суспільства та правової держави.

На це, як вважаємо, є об'єктивні та суб'єктивні причини.

Суто технологічне виникнення завдань та функцій органів влади та підрозділів кураторів інформатизації не дозволяє вийти за рамки визначеного їм правового поля.

З іншого боку, будь-які наміри впливу на інформаційну політику можуть мати негативні наслідки для керівника. Тому є сенс займатися тільки технологічними завданнями щодо інформаційної інфраструктури і при можливості не брати участі у вирішенні завдань соціально-правової компоненти відносно діяльності щодо тієї ж інформаційної інфраструктури.

Проте стає зрозуміліше, що е-середовище громадянського суспільства, крім технологічної складової, обов'язково інтегрує в собі сферу духовного та особистого життя з його політико-ідеологічними, економічними та моральними компонентами. В цьому розумінні е-середовище є системоутворюючим чинником суспільства та держави. Державна політика, яку проводять у життя органи державної влади та органи міського самоврядування, державні організації, установи та підприємства, повинна передбачати відповідальність не тільки за виконання відповідних технологічних функціональних зобов'язань, а й за розвиток духовної сфери. Її складовою частиною є політика соціальної або гуманітарної інформатизації. Відчуження останньої від технологічної інформатизації та загальної інформаційної політики нелогічне та політично не виправдане. Взагалі інформаційна інфраструктура призначається для людини, суспільства та держави, а не навпаки. Без урахування впливу засобів інформаційної інфра-

структури на суспільну свідомість становлення цивілізованих форм інформаційних відносин між різними суб'єктами суспільного життя практично гальмується.

Інформатизація має гуманітарний аспект (складову) тільки тоді, коли вона:

а) перш за все, заснована на праві, яке враховує соціально-економічні, екологічні та демографічні реалії;

б) підвищує умови не тільки інформування, але головне – покращує умови інтелектуальності та наукового, творчого змісту праці, що дозволяє у більший мірі позбавитися від помилок, здійснити більш обґрунтований вибір в проблемних ситуаціях та знаходити більш конструктивні і раціональні рішення.

В зазначеному сенсі технологічна інформатизація повинна мати невід'ємну “соціологічну” компоненту у обсязі поняття “правова інформатика”, що буде сприяти її гуманітаризації і науковому становленню.

Згідно визначення, що надає російський вчений О.Гаврилов, – *“правова інформатика – це міждисциплінарна галузь знань про закономірності та особливості інформаційних процесів в сфері юридичної діяльності, про їх автоматизацію, про принципи створення і методики використання автоматизованих інформаційних систем, що розробляються для вдосконалення й підвищення ефективності юридичної діяльності, та рішення правових завдань на базі комплексного використання теорії і методології правових наук і методів математики, інформатики та логіки”* [5, – С. 66].

На наш погляд, поняття правова інформатика є більш змістовним і стосується не тільки особливостей інформаційних процесів в сфері юридичної діяльності. Можна вважати, що *правова інформатика – це наука про нормативно-правове упорядкування інформаційних відносин та інформаційну діяльність щодо створення і використання інформаційних структур і процесів, отримання, відображення, збереження, обробки та поширення інформаційних ресурсів за умов збільшення інтелектуалізації інформаційних технологій та телекомунікаційних систем*. Іншими словами, правова інформатика – це наука про правові засади створення та розвиток політичних, соціально-економічних та техніко-технологічних умов переходу суспільства від суто інформаційної до інтелектуально-гуманітарної інформатизації.

З точки зору управлінської діяльності вказане передбачає необхідність створення в організаційних структурах кураторів інформатизації автономних, наукових підрозділів з правової інформатики. Головне їх призначення – дослідження стану, перспектив розвитку інформаційної діяльності у певній сфері та розробка відповідних програм, проєктів, правових актів, гармонізованих із положеннями державної інформаційної політики. Без висновків вказаних підрозділів ніякі проєкти не повинні розглядатися тендерними комісіями. Керівники вказаних підрозділів повинні мати захист від суб'єктивного впливу керівництва та виходити з того, що в умовах вкрай обмеженого фінансування проєктів інформатизації та їх розпорошеності за галузевими інтересами м'які міри не формують твердої політики інформатизації і слабо сприяють переходу до гуманітарної інформаційної політики держави.

Зазначене є необхідними передумовами гнучкого управління життям суспільства на основі мобільного дослідження та використання систем, мереж та ресурсів й цілісної, демократичної орієнтації системи державного інформаційного управління, яке передбачає органічне поєднання технологічних та гуманітарних складових інформатизації.

При цьому є сенс звернути увагу на наступне.

Можна погодитися із визначенням “інформатизація”, що надане у Законі України “Про Національну програму інформатизації” від 04.02.1998 р. Однак, враховуючи вище зазначені уявлення, дефініція терміна “інформатизація” потребує корегування з точки зору комплексного “соціологізованого” бачення предмета інформатизації. Тобто, *інформатизація – це сукупність правових, соціально-економічних, організаційних та технологічних компонентів й процесів, які за допомогою інформаційних ресурсів, технологій, систем та телекомунікаційних мереж спрямовані на створення умов задоволення політичних, наукових, науково-технічних,*

виробничих, ринкових, правоохоронних, інформаційних та ін. потреб громадян, суспільства та держави на базі балансу їх прав та обов'язків.

Однак цього недостатньо. Інформатизація передбачає нарощування та реалізацію знань через матеріалізацію інформаційних ресурсів. Суто технологічна інформатизація може сприяти розвитку інформаційної нерівності, наприклад, розриву між людьми, які можуть адаптуватися, мають знання та можливість працювати у електронному середовищі, й тими, що не мають такої можливості із різних причин. На сайтах США вказано, що перша людина у космосі – це американець, тобто, існує формування не інтелектуального світобачення. Поки зазначене буде існувати, є загроза механізму функціонування суспільства, розвитку демократії, розрив між молодшим і старшим поколінням, індустріальними і менш розвиненими країнами, що є перепонами у формуванні світового інформаційно-інтелектуального середовища.

На відміну від зазначеного *Гуманітарна інформатизація передбачає прагнення та зусилля, спрямовані на формування інформаційної індустрії (виробництво інформації, інформаційних продуктів, технологій та їх захист), яка правовими, соціально-економічними та техніко-технологічними методами забезпечує цінність й пріоритетність прав та свобод людини, розвиток інтелектуального світобачення та вільної творчості на благо людини, суспільства та держави, повагу до справедливості за умов будувannya відносин між суспільством та природою на гармонійних засадах.* Існування людства як біологічного виду можливе лише за певних умов, зруйнувати які виявляється дедалі легшою справою. Тому для приборкання екологічної кризи відносини суспільства і природи повинні будуватися на пріоритеті гармонійних, а не технологічно-споживацьких засадах.

Визначення мети інформатизації повинно передбачати створення розвиненого е-середовища суспільства, яке забезпечує людину, суспільство та державу не тільки з точки зору інформаційних потреб (щодо засобів масової інформації), але головне – забезпечує підвищення інтелектуалізації праці у всіх сферах господарства, шляхом матеріалізації знань у інформаційний ресурс та задоволення потреб щодо соціальної, економічної, виробничої, торговельної, фінансової, банківської тощо діяльності. Зазначене надає можливість зменшення різних видів матеріальних, енергетичних та ін. потоків за рахунок поступової зміни та компенсації їх інформаційними потоками й зменшення навантаження на природне середовище.

До головних організаційних завдань інформатизації можна віднести:

- розвиток правової інформатики як наукової дисципліни та проведення наукових досліджень у сфері інформатизації;
- створення та розвиток інформаційних систем, їх інтеграція з урахуванням потреб економії природних ресурсів та захисту природного середовища;
- формування єдиної інформаційної інфраструктури е-середовища суспільства.

До головних організаційних функцій інформатизації можна віднести:

- забезпечення прав та свобод і вільного розвитку творчості людини за умов збереження і підтримання екологічно чистого природного середовища;
- збільшення інформаційного та інтелектуального наповнення праці, суспільного виробництва та реалізації продукції за умов економії природних ресурсів;
- розвиток інтелектуальних можливостей засобів автоматизованої обробки даних.

Вказане, на нашу думку, можна вважати досить важливим для переходу від понять “інформаційна підтримка”, “інформаційне забезпечення” (які розглядаються крізь створення конкретних систем, мереж та їх компонентів), до понять “інтелектуально-інформаційна діяльність щодо матеріалізації знань”, що передбачає спрямування до гуманітарно-інформаційного та Інтелектуального суспільства. В цьому, як вважаємо, є нова соціокультурна та економічна реальність потреб людини, суспільства та держави.

Щодо розвитку гуманітарної складової інформатизації, на наш погляд, пріоритетами у правовому упорядкуванні суспільних інформаційних відносин є:

- приєднання країни до Конвенції Ради Європи № 108 “Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних” від 1981 року [6] та прийняття базового закону про захист персональних даних;
- регуляція діяльності в сфері інформатизації з точки зору її соціально-правового аспекту, тобто створення відповідного законодавчого акту;
- розробка єдиних “правил гри” щодо сфери державної гуманітарної інформаційної політики, яка потребує систематизації інформаційного законодавства та кодифікації норм права усєї інформаційної сфери.

Надалі необхідне упорядкування суспільних інформаційних відносин в обсязі законопроектів про право на інформацію та про інтелектуальну свободу [7, – С. 209].

З точки зору підвищення рівня державного управління в інформаційній сфері потрібним є посилення наукового координування заходів щодо державної інформаційної політики, що може передбачати:

- створення державної ради головних конструкторів з питань інформатизації як науково-дорадчого органу при Міжвідомчій комісії з інформаційної політики та інформаційної безпеки, утвореної відповідно до Указу Президента України від 6 грудня 2001 року № 1193.

Складовими частинами державної ради головних конструкторів можуть бути: робоча група щодо проблем засобів масової інформації; робоча група щодо проблем правової інформатики; робоча група щодо проблем телекомунікацій.

Рада головних конструкторів повинна мати можливість взаємодіяти з Верховною Радою України, Адміністрацією Президента України, Кабінетом Міністрів України, приватним сектором і пропонувати політичні рішення та ініціативи щодо прискорення робіт по створенню та впровадженню єдиної гуманітарної інформаційної політики держави;

- створення консультативної ради із представників засобів масової інформації та приватного сектору, головним обов'язком якої є підготовка пропозицій для державної ради головних конструкторів з питань інформатизації;
- здійснення функціонально-організаційних змін з метою підвищення цілеспрямованості роботи органів державної влади у плані впровадження єдиної державної гуманітарної інформаційної політики.

Взагалі єдина державна гуманітарна інформаційна політика, складовою якої є політика щодо інформатизації, повинна передбачати цільове бюджетне фінансування, інвестиційну підтримку, централізованість розподілу коштів та ефективний нагляд за їх витратами.

В якості висновків до зазначеного можливо звернути увагу на наступне.

1. Соціально-політична та соціально-економічна індиферентність інформаційно-технологічних систем та мереж щодо отримання, відображення, збереження, обробки та поширення інформаційних ресурсів за допомогою інформаційних технологій та телекомунікаційних мереж недостатньо сприяє зміцненню пріоритетності, соціальної ваги, політичної та економічної значимості нетехнологічного змісту політики держави в інформаційній сфері за умов формування електронно-інформаційного середовища та просування країни до Інформаційного суспільства.

Розвиток процесів інформатизації вимагає вироблення нової політики в інформаційному просторі, що відповідає світовим уявленням про права та свободи людини і тенденціям розвитку та спрямуванню світового Інформаційного суспільства до світового Інтелектуального суспільства.

2. Хоча основна ланка в становленні інформатизації продовжує розглядатися в створенні інформаційної інфраструктури, один з центрів ваги інформаційної політики зараз все більше переміщається в сферу права та правової інформатики. При цьому система права є біполярною: право свободи людини та право порядку щодо держави. Ці права протилежні, й ніхто не знає, де оптимум у їхніх відносинах.

В зв'язку з цим є сенс переосмислення концептуальних підходів і необхідність вироблення ефективніших принципів державного регулювання не тільки у сфері інформатизації, але і у всій сфері інформаційних відносин, вимагаючи гармонійності в інформаційно-правовому упорядкуванні відносин і єдності інформаційного права в національному масштабі. Іншими словами, Національна програма інформатизації має бути не переліком проектів і програм, які орієнтовані тільки на створення і підтримку в робочому стані інформаційної інфраструктури, а має бути складовою частиною єдиної гуманітарній інформаційної політики держави впорядкування як технологічних так і соціологічних процесів в інформаційному просторі України на базі єдиного кодифікованого акту під назвою “Інформаційне право”.

3. Можна припустити, що незабаром більшість фахівців прийдуть до згоди про те, що інформаційне право може розглядатися не тільки як міжгалузєва область права. Саме завдяки розвитку процесів інформатизації і активному накопиченню нового ресурсу – інформаційного, ця область “кристалізується” в окрему галузь загального законодавства країни. Вона, залежно від цільового призначення інформаційних ресурсів, може підрозділятися на: підгалузь інформації (щодо суспільних відносин в області засобів масової інформації), підгалузь інформатики (щодо суспільних відносин в області науки, освіти) і підгалузь інформатизації (щодо суспільних відносин в області інформатизації та телекомунікації).

4. Зростання значення і накопичення інформаційних ресурсів, які сприяють просуванню до Інформаційного суспільства, вимагає не тільки нетрадиційних підходів в правовому упорядкуванні різних суспільних відносин в електронно-інформаційному середовищі, але і внесення організаційних змін на рівні структур державної влади щодо супроводження і управління процесами розвитку інформатизації в Україні. Іншими словами, якщо інформатизація, як процес створення, перетворення і реалізації будь-яких знань через матеріалізацію інформаційних ресурсів, починає активно впливати на політичні, соціальні, економічні і ін. процеси в суспільстві, то потрібна реструктуризація і перегляд функціональної відповідальності органів державної влади, що повинні виконувати функціональні зобов'язання з розвитку інформатизації та сприяти створенню і впровадженню єдиної гуманітарної інформаційної політики держави на правовій основі.

Використана література

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Інформаційно-видавниче агентство “ІВА”, 1996.
2. Закон України “Про Національну програму інформатизації” від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР.
3. Закон України “Про Концепцію Національної програми інформатизації” від 04.02.1998 р. № 75/98-ВР.
4. Програма інтеграції України до Європейського Союзу. Указ Президента України від 14.09.2000 р. № 1072/2000 // www.rada.kiev.ua/zak1.htm.
5. Гаврилов В.В. Курс правовой информатики. Учебник для вузов. М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА • М), 2000. – 432 с.
6. Конвенція № 108 Ради Європи “Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних” Страсбург, 28.01.1981 р. Серія “Європейські угоди”, № 108. // www.conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/108.htm. Офіційний переклад здійснено у ДКЗІ України, засвідчено МЗС України від 01.07.2002 р.
7. Брыжко В.М., Цимбалюк В.С., и др. *е-будущее и информационное право* / Под ред. д.ю.н., профессора Р.А.Калужного и д.э.н., профессора Н.Я.Швеца. – К., “Интеграл”, 2002. – 263 с.

О.ГЛАДКІВСЬКА, кандидат фізико-математичних наук